

Олена Сергійчук

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються складові професійної компетентності вчителя як однієї з умов розвитку сучасної національної школи. Обґрунтовуються компоненти професійної компетентності; акцентується увага на вагомих складових сучасного педагога його готовності до педагогічної діяльності. Висвітлюються завдання вищих навчальних закладів з метою підготовки студента до конкуренції на ринку праці.

Ключові слова: професійна компетентність, компоненти професійної компетентності, компетентнісний підхід, педагогічна освіта, професіоналізм, інноваційна освітня політика, інноваційна діяльність.

Сучасні вимоги суспільства до якості освіти активізують пошук шляхів розвитку інноваційного потенціалу загальноосвітньої середньої школи, модернізаційні процеси, що акумулюються в педагогічній системі освітніх закладів, суттєво змінюють вимоги до професійної компетентності вчителя.

Основні положення компетентнісного підходу до освіти розглядаються в контексті Болонського процесу. Як зазначає директор Московського центру дослідження проблем якості підготовки спеціалістів професор Н. Селезньова, його використання сприятиме подоланню традиційних когнітивних орієнтацій вищої освіти, що веде до нового бачення самого змісту освіти, її методів і технологій. Цей підхід може зберегти культурно-історичні, етносоціальні цінності. Він спрямований на активну життєдіяльність і життєтворчість особистості, яка вміє генерувати ідеї і здатна реалізувати їх в умовах нової освітньої парадигми – «освіта упродовж усього життя» [6, с. 77].

У сучасних умовах модернізації педагогічної освіти в контексті європейської інтеграції ключове значення має «професійна компетентність учителя». Професійна компетентність сучасного педагога може розглядатись як своєрідна відповідь на проблемну ситуацію в національній освіті, що виникла внаслідок протиріччя між необхідністю забезпечити сучасну якість і неможливістю вирішити це завдання традиційним шляхом за рахунок подальшого збільшення обсягу інформації, що підлягає засвоєнню школярами. Як зазначає академік І. Зязюн «критеріями оцінки результативності професійно-педагогічної діяльності вчителя є показники сформованості відповідної основи діяльності учня, які визначають

здатність учня до самостійного керування власною діяльністю та самим собою як об'єктом» [3, с. 251].

Сьогодні вчитель повинен по-новому розуміти свою професійну діяльність. Адже він працює в основному не з учнем, а з предметом, і як головне завдання все ще висуває завдання щодо кількісного та якісного засвоєння навчальних компетентностей з навчального предмета. Необхідність зміни такої позиції вчителя на позицію так званої «педагогічної підтримки» продиктовано сучасними вимогами щодо організації навчання за принципами педагогічного супроводу. За таким навчанням акцент робиться не на програмний матеріал, а на організацію індивідуальної інтелектуальної діяльності. Учитель аналізує сам і допомагає зрозуміти учневі не тільки зміст того, що він засвоїв, а й як йому це вдалося зробити (за допомогою яких прийомів). У зв'язку з цим основним результатом діяльності школи має стати набір ключових компетентностей в інтелектуальній, інформаційній чи комунікативній сферах.

Серед різних видів компетенцій, якими повинні володіти майбутні фахівці [1, с. 4], виділимо саме ті, що характеризують їх готовність до інноваційних перетворень:

- готовність використовувати нові ідеї та інновації для досягнення мети;
- знання щодо використання інновацій;
- упевненість у позитивному ставленні суспільства до нововведень;
- наполегливість;
- здатність приймати рішення;
- персональна відповідальність;
- здатність до спільної роботи для досягнення мети;
- спроможність до пом'якшення та розв'язання конфліктів.

Проблема підготовки педагогів в умовах суспільних трансформацій та реформ освіти залишається актуальною для нашої держави.

Педагогічні і психологічні дослідження вітчизняних учених присвятили питанням формуванню професійної компетентності майбутнього педагога І. Зязюн, В. Кремень (проблемам філософії неперервної освіти); А. Макаренко, В. Сухомлинський (теорії формування особистості в різних педагогічних системах); Ю. Бабанський, В. Безпалько (теорії освітніх систем та їх розвитку); Є. Барбіна, О. Савченко (проблемі професійної підготовки вчителя); О. Дубасенюк, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, В. Маслов, В. Сластьонін, О. Щербак та ін. (проблемі розвитку професійно значущих якостей особистості педагога).

Водночас, Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Державна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)», Національна доктрина розвитку освіти, Державна програма «Вчитель» наголошують на необхідності постійного вдосконалення

професійного рівня і майстерності педагогічних працівників.

Метою статті є розкриття складових професійної компетентності сучасного вчителя, обґрунтувати компоненти професійної компетентності.

Концептуальними засадами розвитку педагогічної освіти України та її інтеграцією в європейський освітній простір [2, с. 8] передбачено підготовку нової генерації педагогічних працівників, підвищення їх професіоналізму, національної самосвідомості, готовності до творчої діяльності.

Проблеми розвитку та вдосконалення шкільної освіти в сучасних умовах спрямовано у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності й відкритості школи, що зумовлює необхідність переосмислення ролі компетентного вчителя, від діяльності якого значною мірою залежать результати навчання, виховання та рівень розвитку дитини.

Вирішенню даних проблем сприяє активне впровадження інноваційних технологій, що напрацьовуються роками в результаті наукових досліджень, народжуються у творчих лабораторіях учителів-новаторів.

Адже освіта в добу глобалізації та високих технологій – це фактор соціальної стабілізації, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки, – зазначав президент АПН України В. Г. Кремень. Від того, наскільки вчитель буде готовий до таких викликів залежатиме майбутнє нашої держави.

Орієнтованість освітньої політики й педагогічної науки на компетентісну парадигму у здійсненні процесу навчання і виховання продиктована також інтеграцією у європейський простір. Компетентісний підхід має досвід традиційної педагогіки і здатний істотно збагатити практику розвитку цієї інновації. Оскільки компетентісна парадигма безпосередньо пов'язана з ідеєю всебічної підготовки й виховання індивіда не тільки як фахівця, професіонала своєї справи, а і як особистості та члена колективу й соціуму, то цей підхід за своєю суттю є гуманітарним. З метою гуманітарної освіти є не тільки передача майбутньому спеціалістові сукупності знань, умінь і навичок у певній сфері, а й розвиток інтелекту, кругозору, здатності до індивідуальних креативних рішень, до самонавчання, а також формування гуманістичних цінностей.

Насьогодні в державних документах компетентність розглядається з кількох позицій: як готовність майбутнього вчителя виконувати свої професійні обов'язки відповідно до сучасних вимог теорії і практики, як знання та досвід діяльності в педагогічній галузі та як обізнаність молодого вчителя у фаховій сфері.

Компетентність – це інтегральна характеристика особистості, яка визначає її здатність вирішувати проблеми та типові завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, у різних сферах діяльності на

основі використання знань, навчального й життєвого досвіду та відповідно до засвоєної системи цінностей.

Нині у структурі педагогічної компетентності передбачають інтеграцію професійних знань, умінь і навичок, професійних якостей учителя і здатностей їх практичного застосування. Визначальною складовою підготовки вчителя є якісний навчальний процес. У рекомендаціях європейського семінару «Структура кваліфікацій у європейській вищій освіті» (Данія 2003) відзначалося, що завданням вищої школи є особистісний розвиток студентів, формування і підтримка високого рівня знань з метою підготовки його до конкуренції на ринку праці.

Завдання педагогічного ВНЗ – підготувати компетентного вчителя, здатного працювати у нових умовах, застосовувати інноваційні технології, що реалізуються у педагогічній практиці, позитивно впливати та змінювати педагогічну систему.

З огляду на це у формуванні базових компетенцій вчителя важливу роль відіграють такі аспекти:

- мотиваційний – бажання вчителя бути компетентним у своїй професії, у виконанні своїх функцій як професіонала;
- когнітивний, що характеризує рівень володіння знаннями, які охоплюють зміст професійної компетентності вчителя;
- поведінковий, який засвідчує досвід вияву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях;
- ціннісно-смісловий, що характеризує ставлення вчителя до професійної діяльності.

У свою чергу результат вияву компетентності відбивається на емоційно-вольовій сфері, що слугує індикатором розвитку базових компетентностей учителя.

В освітньо-кваліфікаційних характеристиках у структурі готовності майбутнього вчителя виділяють чотири функціонально пов'язаних аспекти: когнітивний (сукупність знань), операційний (сукупність умінь і навичок), мотиваційний (сукупність мотивів) та особистісний (сукупність особистих якостей). Такий підхід до визначення поняття компетентність О. Пометун включає не лише когнітивні (знання) та операційно-технологічні (уміння та навички) складові, а й мотиваційні, етичні, соціальні і поведінкові [5, с. 66].

Ми ж виділяємо такі компоненти професійної компетентності майбутнього вчителя:

- мотиваційно-ціннісний (погляди, уявлення, сподівання, мотивації вчителя);
- когнітивно-технологічний (володіння відповідними знаннями та вміннями їх застосовувати на практиці);
- комунікативний (володіння культурою спілкування, здатність

створювати атмосферу комфортності, доброзичливості тощо);

– рефлексивно-діяльнісний (здатність до критичного самоаналізу, самооцінки, готовність до змін, самовдосконалення, інновації тощо);

– морально-етичний (повага гідності дитини, такт, толерантність, емпатія, відвертість, справедливість, доброзичливість тощо).

Н. Ничкало наголошує, що професійна компетентність – це сукупність знань, умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [4, с. 78]. Суть поняття компетентність пропонують В. Кальней та С. Шилов, які розглядають компетентність як здатність діяти на основі отриманих знань. Відповідно до цього підходу в освітньо-кваліфікаційних характеристиках зазначено два підходи до формування компетентності майбутніх учителів: змістовний – розширення кола загальних і спеціальних знань та діяльнісний – удосконалення вмінь, навичок та особистісних якостей, що дають змогу досягти успіху у професійній діяльності [8].

Сучасні підходи до розуміння поняття компетентності, зокрема професійної, розглядав британський психолог Дж. Равен, який вбачав під терміном «компоненти компетентності» такі характеристики і здібності людини, що дозволяють їй досягти особистісно значущих цілей (цінностей) незалежно від природи цих цілей та соціальної структури, у яких людина живе і працює [9].

Однак, ми можемо суперечити, адже компетентність залежить лише від особистих якостей та здібностей. Вона пов'язана із системою особистісних цінностей, ідеалів. Лише за умови, що людина буде усвідомлювати, наскільки значущі такі цілі для неї особисто, вона буде готова до мотивованої компетентісної поведінки, а саме актуалізації своїх здібностей (високої адаптованості, самоконтролю, відповідальності), прояву таких якостей, як упевненість у собі, наполегливість у досягненні мети, оригінальність мислення, креативні підходи до вирішення завдань тощо. До того ж у процесі виявлення та оцінки компетентності слід зважати на мотиваційно-ціннісний компонент. За умов відсутності належної мотивації або особистісної цінності людина не проявляє компетентність у вирішенні суттєвих проблем.

І. Зязюн зазначає, що зміст професійної компетентності – це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Знання сучасного вчителя звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він викладає, з іншого – до учнів, психологію яких мусить добре знати. Готуючись до уроку, учитель обмірковує його зміст, методику, враховує особливості сприймання учнів певного віку, класу, власні можливості. Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій,

що зумовлюють необхідність осмислення психолого-педагогічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Розв'язання кожної педагогічної задачі активізує всю систему педагогічних знань учителя, які виявляються як єдине ціле [3, с. 32].

Слід зазначити, що складність навчання педагога, набуття професійної компетентності полягає і в тому, що професійне знання має формуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному. Це потребує розвиненого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати і синтезувати здобуті знання в досягненні педагогічної мети, уявляти технологію їх застосування.

Сучасний педагог має творчо підходити до організації освітнього простору, враховуючи конкретні умови школи, класу, уміти швидко орієнтуватися та використовувати інформаційний простір, постійно працювати над удосконаленням власного інтелектуального потенціалу.

Тож у цьому сенсі на перший план виступає не формальна приналежність до професії, а професійна компетентність, тобто відповідність фахівця вимогам професійної діяльності, основи якої закладаються значною мірою у профільній школі, а пізніше – у вищому навчальному закладі. Це дає змогу сучасному вчителю з інноваційним мисленням будувати свою професійну діяльність на високому науково-педагогічному рівні, приймати обґрунтовані рішення, постійно працювати над підвищенням фахового рівня.

Показником чи критерієм оцінки професійної готовності вчителя є не лише система сформованих предметних чи міжпредметних компетенцій, а й позапредметних, не прив'язаних до конкретних навчальних предметів, сформованість у вчителя відповідно до соціального замовлення ключових компетенцій, що проявляються в інтелектуальній, комунікативній, інформаційній, суспільно-політичній і особистісних сферах. На сьогодні розширюються функції педагога, пов'язані з пошуковою, науково-дослідницькою, соціальною, культурно-просвітницькою діяльністю, що протікає в педагогічній системі загальноосвітнього закладу, де провідною є дидактична.

Дидактична система вважається сучасною, якщо її цільовий, змістовий, процесуальний компоненти збігаються з тенденціями розвитку суспільства, його запитами і потребами та передбачає: розширення і посилення процесів комунікації між суб'єктами освітнього простору; зниження рівня позитивного впливу попереднього досвіду на діяльність учителів; наявність альтернативних педагогічних ініціатив; створення умов для прискорення процесів змін; зростання потоку інформації; наростання кризових явищ в існуючій системі, що відіграють роль рушійної сили для нововведень [5, с. 68].

Ефективність педагогічної системи визначається позитивними показниками якості освіти учнів, що позначаються на рівневі навчальних

досягнень, ключових компетентностях, навченості, вихованості, особистісному розвитку.

У цьому сенсі важливим показником є також рівень задоволеності вчителя своєю педагогічною діяльністю, оцінка учнями та їхніми батьками його результатів. Незаперечним показником діяльності компетентного вчителя є високий рівень навчальних досягнень учнів.

Формуванню основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя сприяє зміст і організація неперервної педагогічної практики. На різних етапах її проходження студенти повинні постійно долучаються до розв'язання різноманітних педагогічних ситуацій, що сприяють їхній адаптації до умов майбутньої педагогічної діяльності. Важливою складовою педагогічної практики є ознайомлення майбутніх учителів в умовах реального навчального процесу з різними дидактичними системами, варіативними навчально-методичними комплексами, що позитивно впливають на вироблення їхньої власної педагогічної позиції.

Практика свідчить, що в роботі вчителя, який працює в інноваційному режимі, переважають:

- пошукові форми роботи учнів на уроці та позаурочний час, що сприяє розширенню їхнього досвіду;
- чітко виражена спрямованість на реалізацію розвивального потенціалу в навчально-виховному процесі;
- прогнозується високий рівень дидактичних цілей;
- учитель постійно підтримує тісні контакти з науковими установами, методичними структурами, колегами-новаторами не тільки своєї школи, а й району, області, держави, відкритий до спілкування.

Як свідчить педагогічна практика, майбутнього вчителя готують до виконання таких функцій:

- управлінської – виступати в ролі керівника, уміти керувати навчально-пізнавальною діяльністю учнів;
- контролюючої – виступати в ролі оцінювача, контролювати й оцінювати навчальні досягнення учнів;
- організаторської – бути в ролі організатора різнопланової діяльності учнів;
- навчальної – виступати в ролі носія знань, бути провідником на шляху здобуття учнями знань;
- менеджерської – бути інструктором, який допомагає учням у визначенні ресурсів виконання навчальних завдань;
- діагностично-прогностичної – виступати в ролі дослідника при визначенні реального ступеня навченості та розвитку учнів і прогнозуванні на цій основі їх освітніх траєкторій.

Інноваційна діяльність компетентного вчителя ґрунтується на гуманітарних засадах, без чого не може бути повноцінного освітнього

процесу. Підтвердженням цього слугує величезна спадщина вітчизняного педагога-дослідника В. Сухомлинського, досвід якого трансформується й широко застосовується як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці.

Слід зазначити, що формування готовності майбутніх педагогів нині визначається логікою професійної діяльності і здійснюється в таких напрямках:

- готовність до навчальної роботи з учнями;
- готовність до виховної роботи з вихованцями, взаємодії з дітьми;
- готовність до педагогічного спілкування та соціальної взаємодії з громадськістю;
- готовність до підвищення кваліфікації, самовдосконалення.

Підкреслюючи вагомість підготовки вчителя до роботи в шкільному середовищі, В. Сухомлинський ставив високі вимоги до нього, серед сукупності якостей найважливішими вважав професійну майстерність, різнобічні здібності, педагогічний такт, і найважливіше – любов до дитини. Педагог, на думку вченого, має на професійному рівні здійснювати повноцінну організацію шкільного життя, проводити позашкільну роботу на засадах взаємоповаги, доброзичливого партнерства, тісного зв'язку з громадськістю, враховуючи традиції та звичаї. Віра в людину, зазначав учений, – величезна моральна сила, що втілює в собі саму суть відносин у нашому суспільстві. І в школі цю віру вчитель повинен підтримувати завжди і в усьому. Справжнім педагогом може вважати себе тільки той, хто в кожному вихованцеві бачить людину в майбутньому [7, с. 119].

Отже, після створення Європейського Союзу, приєднання України до Болонського процесу змінилися підходи до формування змісту вищої освіти педагогічних працівників: пріоритетність інтегративного підходу посилює світоглядно-культурну підготовку фахівця. Таким чином це спричиняє певну трансформацію змісту поняття «професійна компетентність» сучасного вчителя й актуалізує проблему підготовки педагогів із належним рівнем професійної компетентності для роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Таким чином, тільки висококваліфікований, творчий, компетентний учитель, який добре обізнаний із педагогічною системою загальноосвітньої школи, може забезпечити умови для генерації інноваційних технологій, передових ідей, навколо яких вибудовується захоплююча діяльність учнів, створюється динамічна система взаємозв'язків з оточенням, що сприяє поглибленню знань, розширенню та розвитку інтелектуальних здібностей дитини, формуванню її соціального досвіду.

Подальші дослідження передбачається проводити в напрямі вивчення інших аспектів формування професійної готовності майбутнього вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зимняя И. Ключевые компетентности – новая парадигма результатов образования / И. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 3–7.
2. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – № 60–61. – 10 серпня 2004 р. – С. 7–10.
3. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2004. – 286 с.
4. Професійна освіта: словник : навч. посібник / уклад. С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
5. Пометун О. Компетентністний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О. Пометун // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 65–69.
6. Селезньова Н. А. Качество высшего образования: опыт системного исследования / Н. А. Селезнева // Оценка качества профессионального образования. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – С. 76–114.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані педагогічні твори / В. О. Сухомлинський. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – 339 с.
8. Кальней В., Шилов С. Интеграционные процессы в высшем образовании [Електронний ресурс] / В. Кальней, С. Шилов. – Режим доступу : www.prof.msu.ru/publ/omsk2/o55.htm.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Електронний ресурс] / Дж. Равен – Режим доступу : www.humaties.edu.ru/db/msg/16830.